

**Steunpunt
voor Inclusie**

Vrij in vrije tijd

Drempels ervaren door ouders bij het uitbouwen van een inclusieve vrije tijd voor hun kind met specifieke noden.

Inhoudsopgave

1	Vooraf	3
2	Inleiding: Inclusie is een recht geen privilege	5
3	Werkwijze voor dit rapport	7
4	Het perspectief van ouders	8
4.1	<i>Ouders voelen zich alleen in hun keuze voor inclusie</i>	8
4.2	<i>De vrije tijd van ouders is sterk verbonden met de vrije tijd van hun kinderen</i>	10
4.3	<i>Ouders ervaren dat er geen gelijke keuze is tussen inclusieve en doelgroepspecifieke vrije tijd</i>	12
4.4	<i>Ouders moeten overtuigen om hun kind in te schrijven</i>	13
4.5	<i>Ouders ervaren bij organisaties een passieve invulling van inclusie</i>	15
4.6	<i>Ouders, en organisaties, zoeken evenwicht tussen het informele karakter van vrije tijd en de nood aan duidelijke afspraken</i>	16
4.7	<i>Ouders willen de zoektocht naar redelijke aanpassingen aangaan vanuit een gedeeld partnerschap met de organisatie</i>	17
4.8	<i>Diversiteitsdenken i.f.v. de noden van kinderen en jongeren met een beperking wordt nog onvoldoende toegepast</i>	18
4.9	<i>De complexiteit van verschillende factoren samen, vraagt van ouders onredelijke inspanningen en mogelijkheden</i>	19
5	Drempels aanpakken	21
5.1	<i>Promoten van rolmodellen en inspirerende inclusieve verhalen via verschillende media</i>	21
5.2	<i>Ouders moeten terechtkunnen bij toegankelijke ondersteunende diensten met kennis van zaken</i>	22
5.3	<i>Ouders moeten bij een eerste contact met een vrijetijdsorganisatie een inclusief aanbod krijgen</i>	23
5.4	<i>Ouders moeten een gedeeld partnerschap ervaren om de ondersteuning van kinderen met specifieke noden te realiseren</i>	25
5.5	<i>Organisaties moeten uitgedaagd en ondersteund worden in het realiseren van een actief inclusiebeleid en -praktijk met extra aandacht voor gezinnen in een maatschappelijk kwetsbare positie</i>	26
6	Waar maakt Steunpunt voor Inclusie het verschil	28
7	Tot slot	29

1 Vooraf

Een kop koffie en een ontbijtkoek. Het is zaterdagochtend 8u en ik maak me klaar om twintig 10-jarigen op een leuke manier te laten sporten. Wanneer ik aankom op de club, word ik meteen aangesproken door de papa van Jonas. Hij vraagt zich af of we op Jonas zullen letten, dat hij niet té nat wordt. "Het is koud vandaag en daar is hij gevoelig voor". Ik stel hem gerust: "We zullen er zeker op letten!".

Bij het fluitsignaal komen de kinderen snel aangelopen om te luisteren naar het verloop van de training.

Jonas speelt in de verte nog op zijn eentje met een oranje kegeltje dat hij aan de zijkant van het veld vond. Voor hem is het geen kegeltje maar een frisbee. "Jonas blijft weer achter", wijst mijn medetrainer me erop. Ik vraag hem of hij vandaag extra op Jonas kan letten. We weten intussen dat hij zo soms "zijn dagen heeft".

"Neem allemaal een kegeltje", zegt mijn medetrainer tegen de kinderen, "en volg mij". Een lange slang kinderen volgt hem over het veld en springt van links naar rechts, boven naar onder. Tot ze bij Jonas aankomen. Daar vraagt hij hem om even voor te tonen hoever hij zijn kegeltje kan gooien. Je ziet hoe Jonas zowel verrast als trots is dat hij dit mag doen. Tenslotte is hij hier al een dik kwartier op aan het oefenen. Hij steekt zijn borst vooruit, houdt zijn adem in, neemt een ferme aanloop en gooit het kegeltje zo ver hij kan. Jonas glundert. Alle kinderen volgen het voorbeeld. Ze gooien hun kegeltjes zo ver mogelijk, rapen op en doen verder. "Voor wie het eerst aan de overkant!".

"Zo, zegt mijn medetrainer glunderend, Ik denk dat ze opgewarmd zijn!"

(Jeugdtrainer, sportclub)

Uit bovenstaand citaat kan je de bezorgdheid van de ouder achterhalen. Voorzichtig en tussen de regels door wordt aan de trainer een aantal hints meegegeven. Hints die belangrijk zijn in het omgaan met zijn zoon. Het is de kunst om te luisteren als trainer en deze signalen op te vangen en effectief in te zetten. Inclusie gaat over communicatie en samenwerking. Het gaat om ruimte laten en tegelijkertijd toch ook constant uitnodigen om deel te nemen. Daarbij aandacht hebben voor de barrières en ondersteuning die noodzakelijk is.

Kortom: het gaat over kansen creëren zodat vrije tijd, vrij kan zijn zonder te veel obstakels.

Hoe ziet uw vrije tijd eruit?

2 Inleiding: Inclusie is een recht geen privilege

Vrije tijd is de tijd die je niet hoeft te besteden aan noodzakelijke activiteiten zoals werk, studie, huishouden of zorg. Deze tijd wordt dus vrijgemaakt om te ontspannen, een breder sociaal netwerk uit te bouwen, te mogen bijdragen aan de omgeving, een hobby te beoefenen, aan sport te doen, te gamen, culturele uitstappen te doen, enzovoort. In vrije tijd laten we de verplichtingen los en vertrekken we vanuit onze **goesting**.

Het hebben en vrij mogen invullen van vrije tijd is een noodzaak en een recht voor elkeen. Als we rekening houden met bovenstaande definitie, zijn er heel wat parameters die **verschillen van individu tot individu**. De ene heeft het graag actief, de andere wat rustiger. Sommigen leven zich het meeste uit in groepsverband, anderen nemen liever alleen wat tijd voor zichzelf.

Voor kinderen en jongeren met een beperking en hun ouders komt daar heel wat bij. Heeft iedereen wel effectief de vrije keuze om te doen wat hij graag wil doen met zijn vrije tijd? Is het aanbod toegankelijk genoeg om een vrije keuze te kunnen maken? Hoeveel tijd schiet er bijvoorbeeld nog over als je naast je job of school ook nog naar verschillende therapieën moet?

Om het recht op vrijheid in vrije tijd ook voor hen te vrijwaren is er nood aan een **rechtenkader**, een **beleid** en een **praktijk** die dit kunnen realiseren. Het **ondersteunen** van de kwetsbare positie van **ouders** moet hierbij een prominente plaats innemen. Net als het inzetten op **lokale begeleiders** die met een diversiteitsperspectief, de geest van dit rechtenkader omzetten naar inclusieve praktijk.

Dat dit niet vrijblijvend is, wordt duidelijk gemaakt door het door België ondertekende **VN-verdrag inzake de rechten van personen met een handicap**. Daar lezen we onder artikel 30:

5. Teneinde personen met een handicap in staat te stellen op voet van gelijkheid met anderen deel te nemen aan recreatie, vrijetijdsbesteding en sportactiviteiten, nemen de Staten die Partij zijn passende maatregelen om:

[...] d) te waarborgen dat kinderen met een handicap op voet van gelijkheid met andere kinderen kunnen deelnemen aan spel-, recreatie-, vrije tijds- en sportactiviteiten, met inbegrip van activiteiten in schoolverband

In Vlaanderen kunnen we ook gebruik maken van het *Decreet houdende een kader voor het Vlaamse gelijkekansen- en gelijkebehandelingsbeleid (het Gelijkekansendecreet)*. Dit decreet beschouwt het weigeren van redelijke aanpassingen¹ voor personen met een handicap als **discriminatie**.

Een rechtenkader hebben is één zaak, een actief beleid voeren waarvan de effecten voelbaar zijn voor kinderen en jongeren met een beperking en hun ouders, is een andere. Het zal duidelijk worden doorheen het rapport dat er nog heel wat **obstakels** zijn. Toch zijn er ook inspirerende verhalen waar we kunnen uit leren.

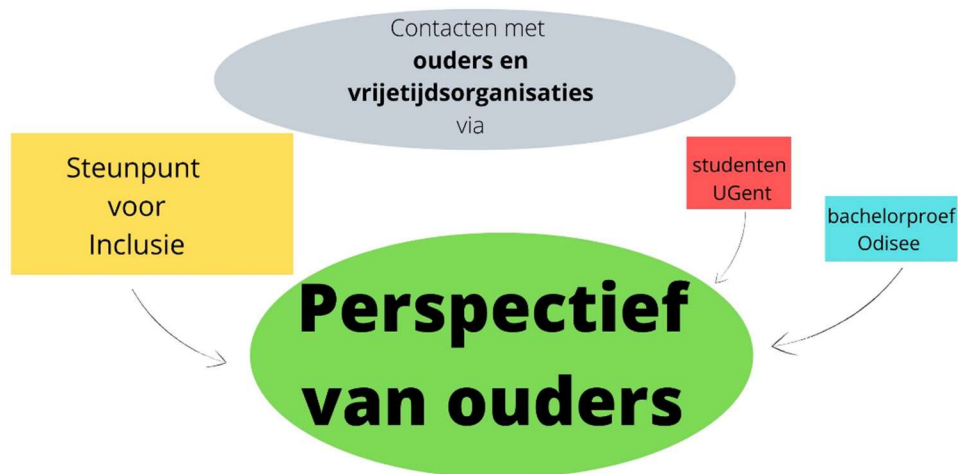
In de anekdote aan het begin van dit rapport maakten we kennis met twee begeleiders van een sportclub. Zij besteden met veel ‘goesting’ enkele uren van hun vrije tijd aan het laten sporten van jonge kinderen. Zelf vinden zij niet dat ze uitzonderlijke dingen doen, maar voor Jonas en zijn ouders maken zij een groot verschil. We lezen onder 4.1 verder over hoe we vanuit inclusieve waarden (‘the circle of courage’) kunnen kijken naar dit voorbeeld. We bekijken daar in detail hoe deze begeleiders, door om te gaan met de noden van Jonas én door in te zetten op zijn sterktes, hem de kans geven om volwaardig te participeren. Zij gaan ook in communicatie met zijn ouders, ze luisteren naar hun bezorgdheden en doen er ook iets mee. Hun aanpak verbijzondert Jonas en zijn ouders niet. Het maakt dat ze positieve ervaringen kunnen delen elkaar. Iets wat de ouders van Jonas niet altijd gewoon zijn. Elke ouders zou dit moeten kunnen ervaren. Het mag niet afhankelijk zijn van de individuele organisatie of begeleider.

Inclusie is een recht, geen privilege.

Alvorens verder in te gaan op de uitdagingen en mogelijke oplossingen, schetsen we eerst hoe we tewerk zijn gegaan.

¹ De beschrijving van het begrip ‘redelijke aanpassingen’ vinden we terug in het protocol ‘redelijke aanpassingen’.

3 Werkwijze voor dit rapport

Dit rapport is gebaseerd op een brede stroom van **contacten met ouders**. Van september 2019 tot maart 2020 ging Steunpunt voor Inclusie aan de slag met meer dan 270 vragen van ouders. Deze vragen gingen over verschillende thema's waarvan onderwijs, vrije tijd, werk en welzijn de voornaamste zijn. Op die manier houden we een vinger aan de pols bij bezorgdheden van ouders. Tijdens deze gesprekken komen ook heel wat drempels ter sprake die ouders ervaren om inclusie waar te maken voor hun kind. Het is door deze diepgaande contacten dat we een constante stroom van informatie van ouders in dit rapport kunnen verzamelen. Op die manier kunnen we echt de stem van ouders laten weerklinken en is dit rapport een platform waarop hun verhaal te lezen is.

Daarnaast is er een nauwe **samenwerking met Docenten voor Inclusie**. Via hen konden we ook op de inzet van enkele studenten rekenen. Zo zijn er een aantal citaten uit de bachelorproef van Astrid Deryck te lezen, een student orthopedagogie aan Odisee Hogeschool. Ook gebruikten we in dit rapport enkele citaten uit een taak van studenten Orthopedagogiek van de UGent. Zij gingen in gesprek met ouders en vrijetijdsorganisaties, op zoek naar drempels die inclusieve vrijetijd in de weg staan. Telkens werden de studenten begeleid en geëvalueerd vanuit Steunpunt voor Inclusie.

Uit de ervaringen van ouders werd duidelijk dat zij heel wat drempels ondervinden om de brug te maken met vrije tijdsorganisaties. Om meerdere perspectieven te belichten gingen we daarom ook in gesprek met **medewerkers van vrijetijdsorganisaties**. We spraken met sportcoaches, leerkrachten in kunst- en muziekacademies, leiders van jeugdbewegingen en anderen. Deze gesprekken leren ons dat zij aangeven te willen inzetten op inclusie, maar dat te weinig gebeurt in de praktijk.

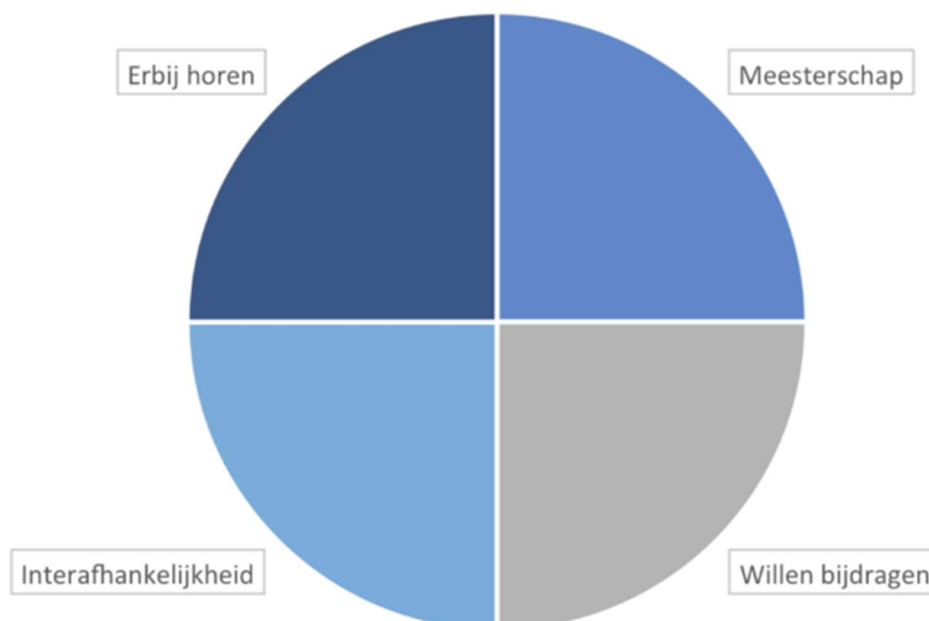
In dit rapport zullen we blootleggen welke **bijkomende uitdagingen ouders** van kinderen en jongeren met een beperking ervaren om participatie aan vrije tijd mogelijk te maken voor hun kinderen. We benoemen **welke mogelijke oplossingen** wij hiervoor zien en welke acties van Steunpunt voor Inclusie hierbij kunnen inspireren. We willen ons met deze adviezen richten naar de overheid en naar organisaties die het wegnemen van deze drempels kunnen faciliteren.

4 Het perspectief van ouders

4.1 Ouders voelen zich alleen in hun keuze voor inclusie

Ouderschap betekent dat je vanuit het graag zien van je kind, voortdurend beslissingen neemt om de ontwikkeling van je kind zo goed mogelijk te ondersteunen. Dit is geen geïsoleerd proces, maar staat in verbinding met het opgroeien in en deel uitmaken van de omgeving van een gezin. Hierin herken je het verlangen van ouders om hun kind op te voeden als **een lid van de samenleving** waar ook zij toe behoren. Kinderen gaan naar de academie in de buurt, sluiten aan bij de circusschool die na de schooluren in de turnzaal wordt georganiseerd, engageren zich bij de scouts omdat je daar als ouder een vriendenkring hebt aan overgehouden, etc. Deze keuzes laten zien dat het vaak gaat over **erbij horen en connectie**.

Ouders denken goed na over de keuzes die zij maken in de opvoeding, zeker als het gaat over fundamentele keuzes zoals de keuze voor inclusie. Een keuze voor inclusie is een 'way of life'. Het is een manier van opvoeden zoals een ouder vertelde: *"Ik vind het belangrijk dat mijn zoon opgroeit in de reguliere maatschappij. In de supermarkt is er geen speciale kassa voor mensen met een handicap. Het is leren functioneren en dat gaat samen met de nodige obstakels."* Wanneer die keuze in vraag wordt gesteld, maakt dat ouders onzeker en dwingt het hen om te argumenteren waarom zij inclusie belangrijk vinden. Zij moeten zich **steeds verantwoorden** voor hun keuze om hun kind in een inclusieve omgeving op te voeden. Nochtans vragen zij niets meer dan wat ook andere ouders vragen en dat is dat hun kind deel mag uitmaken van de samenleving. Wanneer we kijken naar **'the circle of courage'** (Van de Putte & De Schauwer, 2018) zien we vier inclusieve waarden die samen omschrijven wat het betekent om volwaardig te ontwikkelen tot een lid van de samenleving.

We illustreren 'the circle of courage' aan de hand van de anekdote aan de start van het rapport (p.3).

Het gaat over **erbij horen**. Doordat de trainers Jonas niet hebben geforceerd om bij de groep te komen maar door de groep tot bij hem te brengen is het gelukt om hem op te nemen. Daardoor moest hij niet 'ter orde' geroepen worden, wat een negatieve impact zou gehad hebben op zijn positie in de groep. Anders was het 'weer hij' die niet deed wat er verwacht werd. Dit patroon dat Jonas ongetwijfeld op andere plaatsen wel eens ervaart werd hierdoor gebroken. Jonas hoort erbij en mag zijn wie hij is. Hierbij wordt zijn participatie actief gefaciliteerd.

Het gaat over **meesterschap**. Jonas was al even met het kegeltje aan het gooien. De trainers merkten hierbij goed op dat hij dat niet zomaar deed, maar dat hij probeerde steeds verder te geraken. Door hem zijn kunde te laten tonen aan de hele groep, werd hij in zijn kracht gezet. Dat merkte je ook aan zijn trotse lichaamstaal.

Het gaat over **willen bijdragen**. Niet alleen het gewaardeerd worden in zijn meesterschap zorgde voor fierheid bij Jonas. Het feit dat zijn gooien van het kegeltje heeft bijgedragen tot de opwarming, liet hem zien dat hij positief kan bijdragen aan de groep. Het toont ook aan de andere kinderen hoe Jonas positief kan bijdragen.

Het gaat over **interafhankelijkheid**. De beschreven dynamiek waarbij er soepel wordt omgegaan met de groepsregels zou niet werken zonder het begrip van de groep. Wanneer geen enkel kind zou komen bij het fluitsignaal dan hadden de trainers een probleem gehad. De kinderen kennen elkaar ondertussen ook al beter en begrijpen dat Jonas toch 'anders' is. Ze weten dat hij dit nodig heeft om op een positieve manier te kunnen deelnemen aan de training. Het illustreert hoe Jonas afhankelijk is van het begrip en de ondersteuning van anderen om zichzelf te kunnen zijn en te kunnen participeren. Tegelijkertijd doorbreekt Jonas door zijn alternatieve opdracht de routine van de opwarming. Dit toont aan dat kinderen zoals Jonas, die buiten de lijntjes durven te kleuren, ook nodig zijn.

Ouders van kinderen met een beperking die kiezen voor inclusie gaan de strijd aan om iets te verantwoorden wat eigenlijk elke ouder verlangt voor zijn kind: erbij horen, je talenten mogen inzetten, mogen bijdragen en elkaar nodig hebben. Hierbij voelen ouders zich vaak als 'de zalm die tegen de stroom inzwemt'. Dit vraagt van hen veel energie. Elke keer dat zij moeten argumenteren waarom inclusie, of de waarden die samenhangen met inclusie, zo belangrijk zijn, voelen zij zich **pioniers in hun keuze**. Ouders ervaren dit als een zware last om te dragen. Het is én waakzaam, én sensitief én inventief zijn. Allemaal tegelijk. Het is vaak op het moment zelf een inclusieve omgeving creëren; 'Hoe maak je het kamp voorspelbaar? Hoe differentieer je in je competitie? Hoe zorg je ervoor dat ondersteuners mee op activiteiten kunnen?, etc.'. Ouders voelen dat zij zelf het pad moeten effenen terwijl zij er al op lopen. Het is vaak op verschillende terreinen dat ze deze strijd moeten aangaan. Zowel op school als in de buurt als in vrij tijd, etc.

“Je kon wel zien dat niet iedere organisatie evenveel voor inclusie openstond. Eerder uit angst voor het onbekende dan bewust. Zo was de petanqueclub bijvoorbeeld eerst wat terughoudend omdat ze niet goed wisten wat ze van iemand met ASS konden verwachten.” (citaat ouder)

“Ik heb er eigenlijk gewoon nog niet aan gedacht om de vraag te stellen aan de voetbalclub in ons dorp, want ik heb geen idee of dat wel kan, of ze dat wel zouden zien zitten...” (ouder, sportclub)

4.2 De vrije tijd van ouders is sterk verbonden met de vrije tijd van hun kinderen

Elke ouder voelt wel eens dat hun vrije tijd ten dienste staat van de vrije tijd van hun kind. Elke taxidienst, wasbeurt van teamtruitjes, verkoop van paaseitjes, en allerlei andere activiteiten komen via de vrije tijd van kinderen in het mandje van hun ouders terecht.

Ouders van kinderen met een beperking hebben bijkomende uitdagingen die zij moeten overwinnen. **De tijd** die nog overblijft nadat alle noodzakelijke activiteiten afgerond zijn is voor hen **gering**. Naast de eigen job en het huishouden komen er ook nog de bijkomende overlegmomenten op school, de huiswerkondersteuning, de verschillende therapieën op verplaatsing, de bijkomende verzorging, de zorg voor de rest van het gezin, en nog meer. Zij hebben heel veel borden die tegelijk moeten draaiend gehouden worden en houden daardoor minder tijd over.

“Zijn vrije tijd wordt mijn vrije tijd.” (ouder)

Daarnaast moet ook rekening gehouden worden met een **grotere afhankelijkheid** van de ondersteuning door ouders om te kunnen participeren aan een vrijetijdsbesteding. Oudere kinderen en jongvolwassenen die dat kunnen, nemen hun vrijetijdsbesteding liever zelfstandig op. Zij springen zelf op de fiets om naar de jeugdbeweging of sportclub te gaan of af te spreken met vrienden. Voor kinderen en jongvolwassenen met een beperking is dit niet altijd evident. Hier voelen ouders dat er opnieuw geappelleerd op hun inzet om de participatie van hun zoon of dochter mogelijk te maken.

“Vrije tijd is een belasting.” (ouder)

Aan de hand van onderstaand schema schetsen we de **weekinfilling van een ouder**. Dit is de agenda van de moeder van Jana. Het gaat hierbij om de taken van een ouder die haar job heeft opgegeven om de ondersteuning voor haar kind te kunnen waarmaken. Jana heeft een PAB-assistent die voornamelijk op school ondersteunt en meegaat op therapie bij de kinesist en logopedist. In dit schema komen enkel de taken aan bod die rechtstreeks te maken hebben met de extra ondersteuningsnoden van Jana. Uit het schema kunnen we afleiden dat ondanks de ondersteuning er nog veel op de schouders van de ouder terecht komt.

	Maandag	Dinsdag	Woensdag	Donderdag	Vrijdag	Zaterdag	zondag
6u	Jana wekken	Jana wekken	Jana wekken	Jana wekken	Jana wekken		
7u	Thuisverpleging helpen	Thuisverpleging helpen	Thuisverpleging helpen	Thuisverpleging helpen	Thuisverpleging helpen	Jana wekken	Jana wekken
8u	Ontbijt + medicatie Voeren naar school	Ontbijt + medicatie Voeren naar school	Ontbijt + medicatie Voeren naar school	Ontbijt + medicatie Voeren naar school	Ontbijt + medicatie Voeren naar school	Thuisverpleging helpen	Thuisverpleging helpen
9u	Naar apotheek en thuiszorgwinkel			MDO op school		Ontbijt + medicatie	Ontbijt + medicatie
10u		Orthopedisch materiaal afhalen		MDO op school		Helpen huiswerk	
11u						Helpen huiswerk	
12u	Afhalen op school	Afhalen op school	Afhalen op school	Afhalen op school	Afhalen op school	Helpen huiswerk	
13u	Thuisverpleging helpen Lunch	Thuisverpleging helpen Lunch	Thuisverpleging helpen Lunch	Thuisverpleging helpen Lunch	Thuisverpleging helpen Lunch	Thuisverpleging helpen Lunch	Thuisverpleging helpen Lunch
14u	Voeren naar kinésist	Voeren naar logopedist	Helpen huiswerk	Voeren naar kinésist	Voeren naar kinésist	Voeren naar verjaardagsfeestje	Oma op bezoek
15u	Afhalen bij kinésist	Afhalen bij logopedist	Afspraak onderhoud rolstoel	Afhalen bij kinésist	Afhalen bij kinésist		Oma op bezoek
16u	Helpen huiswerk	Helpen huiswerk	Helpen huiswerk	Voeren naar logopedist		Afhalen van verjaardagsfeestje	
17u	Thuisverpleging helpen	Thuisverpleging helpen	Thuisverpleging helpen	Afhalen bij logopedist	Thuisverpleging helpen	Thuisverpleging helpen	Thuisverpleging helpen
18u	Avondmaal + medicatie	Avondmaal + medicatie	Avondmaal + medicatie	Thuisverpleging helpen	Avondmaal + medicatie	Avondmaal + medicatie	Avondmaal + medicatie
19u	Ademhalingskiné	Oefenen met spraakcomputer		Avondmaal + medicatie			
20u							
21u	In bed stoppen	In bed stoppen	In bed stoppen	In bed stoppen	In bed stoppen	In bed stoppen	In bed stoppen

Medisch/verzorging/ADL	
Onderwijs of huistaken	
Therapieën	
Transport	

4.3 Ouders ervaren dat er geen gelijke keuze is tussen inclusieve en doelgroepspecifieke vrije tijd.

Wanneer ouders op zoek gaan naar een vrijetijdsactiviteit voor hun kind doen zij dat het liefste in hun **eigen omgeving**. Niet in onbelangrijke mate omwille van de praktische kant maar minstens evengoed overwogen, vanuit de verbinding met de lokale omgeving. Broers, zussen, vrienden uit de buurt en van op school vinden elkaar zo op verschillende manieren terug. Het verweeft een kind met zijn omgeving, met mensen die hem kennen en biedt zo kansen op duurzame relaties.

Ouders van kinderen met een beperking worden bij een eerste contact **eerder doorverwezen naar een doelgroepspecifiek aanbod** dan dat er wordt gezocht naar mogelijkheden om participatie bij een lokale organisatie mogelijk te maken. We stellen ook vast dat, bij vrijetijdsbestedingen waar er effectief een doelgroepspecifieke werking bestaat, er minder intensief gezocht wordt naar inclusieve mogelijkheden. Daar wordt ook door ondersteunende diensten eerst verwezen naar het parallelle circuit. Ouders ervaren hier opnieuw dat zij zelf moeten aandringen om te participeren aan een reguliere werking.

“Ik word doorverwezen naar een G-sportclub of Akabe-werking wanneer ik de vraag stel of mijn kind kan deelnemen aan de activiteiten. Het komt niet meteen op bij de medewerkers of vrijwilligers van de organisaties dat mijn kind ook in hun werking zou kunnen participeren.” (ouder, jeugdbeweging, sportclub)

Deze gesegregeerde invulling van vrije tijd zorgt voor twee belangrijke drempels. Ten eerste krijgen kinderen **minder kansen tot het ontmoeten van mensen uit hun omgeving**. Dit verkleint de kans tot het uitbouwen van duurzame relaties. Het bleek al uit het rapport ‘Vrije tijd als handicapsituatie’ (Schraepen e.a., 2015²) dat personen met een beperking een minder uitgebreid sociaal netwerk hebben. Ten tweede is de **afstand tot een doelgroepspecifieke aanbod vaak groter**, wat dan weer leidt tot praktische moeilijkheden m.b.t. de verplaatsing.

Zelfs als ouders dan toch een organisatie vinden die bereid is om inclusief te werken, geven zij aan dat zij eerst al bij anderen het deksel op de neus kregen. Inclusieve vrije tijd vinden in de omgeving lukt dan ook vaak niet waardoor er weer extra vrije tijd van de ouder wordt ontnomen. Ouders die kiezen voor inclusie leveren dus grote inspanningen om dit toch mogelijk te maken.

“Omdat ons kind heel graag danste zijn we in bijna elke dansschool van de Vlaamse Ardennen gaan vragen of hij mocht komen... Helaas gaat hij nu al meer dan 12 jaar gaan dansen in een dansschool in West-Vlaanderen (dat is 45 minuten heen en terug rijden) omdat hij hier in de buurt overal geweigerd werd!” (ouder, sportclub)

² Schraepen B., Maelstaf H., & Halsberghe M., (2015). Vrije tijd als handicapsituatie. *In opdracht van departement CSJM*

Dit zijn inspanningen die voor sommige ouders onhaalbaar zijn. Niet elke ouder heeft de mogelijkheid om zich ver te verplaatsen, al dan niet met de wagen; of heeft toegang tot begrijpbare informatie; of de vaardigheid om (in het Nederlands) in discussie te gaan.

4.4 Ouders moeten overtuigen om hun kind in te schrijven

Het zou voor elk kind even gemakkelijk moeten kunnen gaan: op zoek gaan naar een vrijetijdsbesteding en je daar gewoon inschrijven. In de praktijk is dat niet zo.

Ouders van kinderen met een beperking ervaren dat zij bijkomend moeten verantwoorden waarom hun kind voor een bepaalde reguliere vrijetijdsbesteding kiest. De **inschrijving loopt niet even vlot** als voor andere kinderen en het gesprek gaat al snel over wat niet zal mogelijk zijn. Ouders worden hierdoor in een positie gezet waarbij zij zich genoodzaakt voelen om de sterktes en talenten van hun kind veel meer zichtbaar te maken. Zij zoeken hierbij een voorzichtig evenwicht tussen het benoemen van deze sterktes en talenten én het aangaan van een gesprek over specifieke noden. Zij willen bij een **eerste indruk hun kind tonen en niet zijn beperking**. Ouders worden daar zelf niet altijd voldoende in gehoord en dan is ondersteuning van anderen soms noodzakelijk. Dit gaat over mensen die al deel uitmaken van het netwerk van ouders zoals een onderwijsondersteuner waar zij al een goede band mee hebben opgebouwd. Het gaat ook over organisaties en ondersteunende diensten (zoals het Steunpunt) die een expliciete rol dienen op te nemen in het ondersteunen van de vraag van ouders.

“Het voelt alsof ik M. moet ‘verkopen’ en alle voordelen in de verf moet zetten om hem te kunnen inschrijven voor een knutselkampje. Zo haal ik steeds aan dat ik mee kom als ondersteuner en ik natuurlijk ook de andere kinderen wat extra kan helpen, dat het zo een win-win kan zijn voor de hele groep.” (ondersteuner, vakantiecamp)

Soms beslissen ouders om niet te veel informatie mee te geven zodat begeleiders zo weinig mogelijk bevooroordeeld zijn en hun kind zo gewoon mogelijk wordt behandeld.

*“We schrijven J. altijd in zonder al te veel toelichting.”
(ouder, jeugdbeweging)*

Ouders voelen aan dat zij hier voorzichtig in moeten zijn, willen zij het verder verloop van de inschrijving niet in het gedrang brengen.

In de **verschillende rollen die ouders** opnemen en het evenwicht dat zij hierin proberen zoeken, herkennen we de oudermetaforen zoals beschreven in ‘Working with mothers and fathers of children with disabilities: metaphors used by parents in a continuing dialogue’ (Van

Hove, et al., 2009³). Dit onderzoek maakt gebruik van metaforen die ouders zelf hanteren om de verschillende rollen te omschrijven die zij opnemen. Er wordt gesproken over ouders als: Reizigers, Kuifje in Hulpverlenersland, Managers, Ontdekkers, Trainers, Bruggenbouwers, Strategen/Diplomaten en Strijders. Bovendien neemt elke ouder verschillende rollen op en switchen ze van de ene rol naar de andere. Dit spelen met die verschillende rollen vraagt stevige communicatievaardigheden en veerkracht van ouders. Tegelijkertijd kunnen we niet van elke ouder verwachten dat hij dit repertoire onder de knie heeft. Hierdoor dreigen bovendien **meer kwetsbare ouders en kinderen nog meer uit de boot te vallen**. We lichten hier enkele rollen toe die wij frequenter zijn tegengekomen in onze interacties i.f.v. vrije tijd.

Managers zorgen ervoor dat het hele team naar hetzelfde doel toewerkt. Net zoals elke goede manager hebben zij hiervoor ook aandacht voor de diversiteit binnen het team. Ze proberen elk teamlid te motiveren en bewaren tegelijkertijd de rode draad. Bij een meerdaagse activiteit bijvoorbeeld zullen ouders proberen om participatie mogelijk te maken vanuit hun visie op inclusie. Tegelijkertijd motiveren zij de begeleiders en houden zij daarbij rekening met hun noden. Of zoals de ouder die reeds een praatje maakt met de begeleider van de volgende groep in de muziekacademie waarbij hij reeds zicht krijgt op de bezorgdheden die bij de begeleider leven.

Vanuit hun opgebouwde expertise handelen **ouders als trainer** van de leden in het team rond hun kind. Hierbij is er nood aan tweerichtingsverkeer tussen ouders en de teamleden. Zo kan een ritueel dat ouders hun kind aanleerden voor het slapengaan en het in bed blijven tot de ochtend helpen. Net als het klaarleggen van de kleren in een bepaalde volgorde 's ochtends zodat hun kind zich zelfstandig kan aankleden. Deze kennis delen ouders graag en het helpt begeleiders om een kind te ondersteunen en die ondersteuning voor zichzelf haalbaar te maken.

Bruggenbouwers willen de relatie versterken tussen zichzelf en de mensen in het team rond hun kind. Verhalen, kleinere anekdotes en praatjes tijdens informele contacten zijn hierbij de tools bij uitstek. Ouders die teruggeven aan de begeleiders hoe hun kind op de terugweg verteld heeft over zijn favoriete activiteit die dag of zijn favoriete begeleider, doen dat om waardering te tonen en om relaties te versterken.

Koorddansers balanceren zich heel voorzichtig tussen wat zij wel en niet zullen zeggen. Zij zoeken voortdurend balans in wat zij willen voor hun kind en wat zij durven vragen aan mensen om dit te realiseren. Een meerdaagse activiteit vraagt veel energie en betekent soms energie doseren. Beperkt meedoen met het nachtspel of met eigen vervoer naar het kampterrein gaan zijn hier voorbeelden van. Ouders nemen hierbij ook het perspectief in van de begeleiders en proberen in te schatten in welke mate zij op hen beroep kunnen en mogen doen. Zij kunnen zich best wel verplaatsen in het feit dat begeleiders veel engagement tonen en hun eigen vrije tijd hieraan besteden en dat

³ Van Hove, G., De Schauwer, E., Mortier, K., Bosteels, S., Desnerck, G., & Van Loon, J. (2009). Working with mothers and fathers of children with disabilities: Metaphors used by parents in a continuing dialogue. *European Early Childhood Education Research Journal*

zij soms nog heel jong zijn om veel verantwoordelijkheid te dragen. In veel gevallen hebben ouders dit zelf meegemaakt als jongere.

“Mogen we dat wel vragen van die jonge enthousiastelingen die leiding zijn? Dat ze ook met ons kind bezig zijn dat extra aandacht en ondersteuning nodig heeft?” (ouder, jeugdbeweging)

Strategen/diplomaten leggen hun verschillende opties voor zich uit en wegen dan heel goed af welke de beste is. Ze pakken het voorzichtig en doordacht aan om de juiste partners te zoeken, prioriteiten te stellen en optimale timing te bepalen. Ouders vragen zich bijvoorbeeld af op welk moment zij ondersteuning zullen inschakelen wanneer zij in een conflict dreigen te komen met een organisatie. Zullen zij het eerst nog even zelf proberen of zullen zij toch al een ondersteunende organisatie meevragen naar een overleg. Hierbij proberen ouders zelf in te schatten welke optie leidt tot de beste oplossing.

Strijden voor je kind is een vanzelfsprekendheid voor ouders. **De strijder** komt vooral naar boven wanneer mensen in het nauw worden gedreven of wanneer zij voelen dat hun kind onder vuur ligt. Ouders die eenzijdig de boodschap krijgen dat hun kind niet welkom is tijdens een activiteit, leggen zich daar niet altijd zomaar bij neer. Zij zullen eerst zelf hun ongenoegen duidelijk laten blijken en gaan soms ook op zoek naar partners om hen te ondersteunen in dit conflict. Zo hebben Unia en Steunpunt voor Inclusie al meerdere malen samen, elk vanuit hun rol, succesvol bemiddeld in conflicten.

4.5 Ouders ervaren bij organisaties een passieve invulling van inclusie

Uit het rapport ‘Vrije tijd als handicapsituatie’ (Schraepen, et al., 2015) blijkt al dat de meeste Vlaamse vrijetijdsorganisaties zichzelf willen zien als een inclusieve organisatie. In verschillende gevallen wordt deze boodschap ook uitgedragen a.d.h.v. promo- en sensibiliseringscampagnes. Uit hetzelfde rapport blijkt dit echter onvoldoende te zijn om effectief inclusie te realiseren. Dit wordt door de onderzoekers benoemd als **‘passieve inclusie’**.

Die situatie is weinig veranderd. De diversiteitslogos zoals: ‘Allemaal abnormaal’, ‘Iedereen scout’, ‘Football for all’, enz., zijn nog altijd aanwezig en zelfs ‘hip’ bij vrijetijdsorganisaties. In de realiteit staat er een te beperkt actief beleid tegenover. **Inclusie realiseren vraagt actieve maatregelen** om toegankelijkheidsdrempels in kaart te brengen in de eigen organisatie en daar oplossingen voor te zoeken. Dit kan gaan over een universele aanpak die op voorhand drempels wegwerkt voor alle deelnemers of over redelijke aanpassingen die tegemoetkomen aan drempels die door individuen ervaren worden.

Hoewel nationale secretariaten en federaties wel op zoek gaan naar verschillende manieren om hier een beleid rond te voeren, merken we dat lokale afdelingen nog maar weinig concrete acties hiertegenover zetten. Daardoor botsen we nog steeds op een **gebrek aan actieve inclusie**.

Zo hebben ouders een gevoel van passieve inclusie aan beide einden van het spectrum. Aan het ene uiterste ervaren zij dat hun kind aanwezig mag zijn maar dat er weinig inspanningen geleverd worden om het mee te betrekken in activiteiten. Aan het andere uiterste voelen ouders dat er met een vergrootglas gekeken wordt naar hun kind dat telkens opnieuw moet bewijzen dat het toch wel meekan. Wanneer het dan eens fout loopt hebben ouders het gevoel dat dit voor hun kind uitvergroet wordt. In beide gevallen is er sprake van passieve inclusie want er worden geen adequate aanpassingen geplaatst tegenover de participatienoden van het kind.

“Ze was er heel welkom. Al weet ik niet zeker hoe het inhoudelijk was, en of ze haar altijd betrokken. Ik had soms de indruk dat het goed genoeg was als ze erbij 'hing'.” (ouder, sportkamp)

“Nu is het steeds ons kind dat zich moet bewijzen. Het gaat vaak over: ‘we zullen het eens proberen, we zien wel of het lukt...’ Het zou leuk zijn als de organisatie eens zorgt dat het lukt.” (ouder, jeugdbeweging)

4.6 Ouders, en organisaties, zoeken evenwicht tussen het informele karakter van vrije tijd en de nood aan duidelijke afspraken

Vrije tijd houden we graag informeel: niet alleen de deelnemers aan georganiseerde vrije tijd, maar ook de mensen die deze activiteiten begeleiden. Deze laatsten zijn ook meestal vrijwilligers die deze begeleiding zien als een niet onbelangrijk deel van hún vrije tijd. Toch voelt elke ouder het als spannend aan om zijn kind voor de eerste keer mee te geven op kamp of men vraagt zich wel eens af of het bosspel er veilig genoeg aan toe zal gaan. Het opbouwen van een vertrouwensrelatie met hun kind en zijn inschattingsvermogen enerzijds en met de jonge begeleiders en hun verantwoordelijkheidszin anderzijds is een proces dat van elke ouder tijd vraagt.

Ouders van kinderen met een beperking willen dat informele karakter ook behouden. Zij hebben al veel formele contacten over hun kind in de vorm van bijvoorbeeld schooloverleg of therapieconsult. Ouders willen niet meer gewicht geven aan de noden van hun kind dan noodzakelijk is, maar voelen tegelijk aan dat hier wel een gesprek over moet gevoerd worden. Zij willen dat hun kind zo goed mogelijk ondersteund wordt en willen daar hun rol in opnemen. Het zoeken naar die **balans tussen het informele en de nood aan duidelijke afspraken is een uitdaging** zowel voor ouders als voor de vaak jonge begeleiders van vrijetijdsactiviteiten.

Als ouder is het belangrijk dat je dit ook kan lossen. Hiervoor moet je een balans vinden tussen de bezorgdheid om je kind enerzijds en zijn wens naar zelfstandigheid anderzijds. Dan word je

als ouder geappelleerd op het vertrouwen in de mogelijkheden van je kind, maar ook op het vertrouwen in de omgeving waarin hij zich zelfstandig wil ontwikkelen en die hem zal ondersteunen waar nodig. Dat is niet altijd evident wanneer een kind een beperking heeft. Want wat als de kans op ernstige complicaties bij een beenbreuk groot is? Wat als een kind of jongere geen inzicht heeft in de veilige afstand die hij van de kampplaats mag weggaan? Tegelijk geven jongeren met een beperking aan dat het ook hun recht is om met risico's om te gaan en dat zij niet alleen beschermd willen worden.

“Ik wou graag de verantwoordelijke van het kamp op voorhand spreken om een aantal dingen door te praten en af te toetsen of dat dat ok was voor hen, maar dat ging niet. Ik kon wel de dag zelf alles uitleggen. De kampverantwoordelijke was superlief (eigenlijk iedereen daar), maar er was weinig tijd om iets uit te leggen, waardoor het rap moest gebeuren (bijvoorbeeld over de werking van haar hoorapparaat) en je er maar op moet vertrouwen dat het in orde komt.” (ouder, vakantiekamp)

“I had people saying to me that rugby was too dangerous for me because of my disability. That I would get injured. I told them that it is my right to get injured.” (speler, sportclub)

4.7 Ouders willen de zoektocht naar redelijke aanpassingen aangaan vanuit een gedeeld partnerschap met de organisatie

De meeste participatiedrempels kunnen in de eerste plaats opgevangen worden door het wegnemen van **structurele drempels voor alle deelnemers**, het zogenaamde universeel ontwerp. Uit een gesprek met ouders leerden een groep begeleiders dat een meisje zelf niet kon inschatten wanneer zij dorst had en op vaste tijdstippen moest herinnerd worden aan water drinken. Eén van de begeleiders maakte de reflex dat het voor alle kinderen belangrijk is om voldoende te drinken. Dit had als gevolg dat er voor de hele groep op regelmatige tijdstippen een drinkpauze werd ingelast. Met deze universele aanpak wordt structureel een aanpassing gedaan die voor alle kinderen voordelig is.

Drempels die met een dergelijk beleid niet kunnen weggewerkt worden, vragen om een aanpak die zich richt op individuele ondersteuningsnoden. Deze **redelijke aanpassingen** zoeken en uitvoeren vraagt om een aanpak vanuit een gedeeld partnerschap tussen ouders en begeleiders.

Vanuit een gedeelde verantwoordelijkheid en een niet-voorwaardelijke samenwerking komen de meest duurzame oplossingen. De **verantwoordelijkheid is gedeeld** dus draagt iedereen bij tot het zoeken naar redelijke aanpassingen, ook de begeleiders die er mee aan de slag zullen gaan. Op die manier zijn aanpassingen gedragen. Er wordt ruimte gegeven voor experimenteren en bijsturen en er wordt niet met de vinger gewezen wanneer iets niet loopt

zoals verwacht. Bij een niet-voorwaardelijke samenwerking hoeven mensen zich niet telkens te voelen alsof ze met één voet binnen en met de andere buiten staan.

Nu geven ouders aan dat er te weinig wordt samengewerkt vanuit partnerschap en dat zij de verantwoordelijkheid dragen om redelijke aanpassingen aan te reiken en voor ondersteuning te zorgen. Daardoor blijven de voordelen van een gedeeld partnerschap zoals hierboven beschreven, onbenut.

“Extra ondersteuning zou in dit geval het merendeel van de aangekaarte problemen kunnen oplossen en daar moeten we samen naar kunnen zoeken. We willen voor J. en jullie een betere toekomst garanderen die breder gaat dan enkel op zondag naar de scouts te mogen gaan en haar dus ook de garantie bieden om mee op de kampen te gaan. Het is voor ons zeker ook belangrijk dat ook jullie zich goed en veilig voelen, inclusie is een ‘samen’ verhaal, dat is net de kracht ervan!” (ouder, jeugdbeweging)

4.8 Diversiteitsdenken i.f.v. de noden van kinderen en jongeren met een beperking wordt nog onvoldoende toegepast

Een te functionele benadering van vrije tijd staat het informele karakter in de weg en vermindert participatiekansen. Kinderen en jongeren worden verwacht om zich te ontwikkelen naar vastgelegde normen. Zo moet je bepaalde vaardigheden kunnen aantonen om naar een volgende ‘niveaugroep’ te kunnen overgaan of ben je verplicht om mee door te schuiven met jouw leeftijdsgroep. Diversiteitsdenken en dus ook **denken i.f.v. de noden** van een kind of jongere, staat soms in conflict met vaste structuren zoals leeftijdsgroepen en competitie- en veiligheidsvoorschriften. Lokale vrijetijdsorganisaties kunnen daar zelf niet altijd verandering in brengen of verstoppen zich achter deze regels.

“Ze steken u altijd zo in hokjes maar eigenlijk heb je geen hokjes nodig.” (deelnemer, vrijetijdsorganisatie)

Sporten is sterk gecorreleerd met zowel de lichamelijke als de geestelijke gezondheid voor elke persoon, onafhankelijk van zijn capaciteiten of motivatie om te excelleren. Toch wordt sport te vaak geclaimd door prestatiegerichtheid. Van lokale sportclubs mogen we verwachten dat zij toegankelijk zijn voor verschillende profielen van sporters. Zowel de recreatieve sporter als de competitieve sporter moeten aan hun trekken kunnen komen. Onderzoek wijst ook uit dat het te vroeg installeren van een prestatiecultuur negatief weegt op de motivatie en de ontwikkeling van jonge sporters. Voor volwassenen is het ook nodig om te **differentiëren in het aanbod**. Op die manier wordt sport écht een activiteit voor iedereen, niet alleen voor zij die goed genoeg zijn om te kunnen presteren.

“Het zou handig zijn dat de leeftijdsgrenzen zoals ze nu bestaan (U8, U12..) iets minder vast zouden zijn. Zo zou het goed zijn een aanpassing te maken binnen de regelgeving die een kind toelaat om nog 1 jaar extra in een jongere ploeg mee te draaien om zo beter de vaardigheden onder de knie te krijgen.” (trainer, sportclub)

“Voor de zwemlessen zit je met een digitale tool waarbij je geen andere leeftijd kan invoeren. Je kan wel bellen op een bepaalde dag vanaf 9u om je telefonisch in te schrijven, samen met nog 200 andere mensen, voor een herziening van die leeftijd. Dan is het wat geluk hebben of je al dan niet binnenraakt. Bij ons is het de tweede keer uiteindelijk gelukt, en dan was het geen probleem om mee te doen in een lager groepje.” (ouder, sportclub)

“De coach stelt nu weinig speelplezier voorop. Ze moeten vooral hard trainen.” (ouder, sportclub)

Het **normeren van vrije tijd** is niet alleen bij sport het geval, ook in jeugdbewegingen, kunstacademie en andere georganiseerde vormen van vrije tijd zien we dit terugkomen. Deze rigide aanpak zorgt dat kinderen met specifieke noden niet dezelfde kansen krijgen.

“Toen M. zich wilde inschrijven voor de tekenschool moest hij een bewijs voorleggen in welk leerjaar hij zat op school. Hij is twee jaar ouder dan zijn klasgenoten en we wilden hem in de tekenschool graag laten aansluiten bij zijn leeftijdsgenoten, maar dat kan niet volgens hun systeem.” (ondersteuner, kunstacademie)

4.9 De complexiteit van verschillende factoren samen, vraagt van ouders onredelijke inspanningen en mogelijkheden

Bovenstaande drempels vormen elk afzonderlijk een uitdaging, maar het is het **samengaan van de verschillende drempels** dat maakt dat er van ouders van kinderen met een beperking onredelijke inspanningen en mogelijkheden gevraagd worden.

1. Ouders voelen zich alleen in hun keuze voor inclusie
2. De vrije tijd van ouders is sterk verbonden met de vrije tijd van hun kinderen
3. Ouders ervaren dat er geen gelijke keuze is tussen inclusieve en doelgroep-specifieke vrije tijd
4. Ouders moeten overtuigen om hun kind in te schrijven
5. Ouders ervaren bij organisaties een passieve invulling van inclusie
6. Ouders, en organisaties, zoeken evenwicht tussen het informele karakter van vrije tijd en de nood aan duidelijke afspraken
7. Ouders willen de zoektocht naar redelijke aanpassingen aangaan vanuit een gedeeld partnerschap met de organisatie
8. Diversiteitsdenken i.f.v. de noden van kinderen en jongeren met een beperking wordt nog onvoldoende toegepast
9. De complexiteit van verschillende factoren samen vraagt van ouders onredelijke inspanningen en mogelijkheden

Het vraagt om **uitzonderlijke ouders** om te volharden in hun keuze voor inclusieve vrije tijd. Zij worden uitgedaagd om hun keuze voor inclusie te blijven argumenteren en vinden weinig ondersteuning hierin. Dat maakt dat het ook voor zichzelf een onzeker zoeken blijft in de keuzes die zij maken voor en met hun kind. Toch blijven ouders grote inspanningen leveren om hun keuzes waar te maken.

Naast de ideologische discussie zijn er ook heel wat praktische drempels te overwinnen. Zo is de beschikbare tijd en de afstand die soms overbrugd wordt om een geschikte vrijetijdsbesteding te vinden, een bijkomende uitdaging. Dit komt bovenop het al sterk belaste weekschema van gezinnen van kinderen en jongeren met een beperking. Bovendien missen kinderen en jongeren op die manier kansen tot een sterker uitgebouwd sociaal netwerk in de eigen omgeving.

Om toch toegang te vinden tot organisaties en inclusie mogelijk te maken, is er nood aan gedeeld partnerschap tussen ouders en organisaties. Hierbij bewegen ouders zich tussen heel wat verschillende rollen om dit mogelijk te maken. Toch geven zij aan dat zij zich nog te vaak eenzijdig verantwoordelijk voelen in de zoektocht naar ondersteunende maatregelen voor de noden van hun kind.

Een antwoord bieden op elke drempel afzonderlijk en in samenspel met elkaar is een straffe 'tour de force' en toch doen ouders het. Het repertoire aan middelen, mogelijkheden en vaardigheden dat ouders hiervoor moeten aanspreken is niet iets waar elke ouder even vlot toegang toe heeft. Daarom mag er bijkomend gesproken worden over een dubbele discriminatie t.o.v. gezinnen die zich op andere en soms meerdere kruispunten van maatschappelijke kwetsbaarheid bevinden.

Vrije tijd hoort vrij te zijn voor iedereen en dan is het nodig om oplossingen te zoeken voor de drempels die nu ervaren worden.

5 Drempels aanpakken

Het eerste deel van het rapport geeft duidelijk aan dat er heel wat barrières en drempels zijn voor ouders. In het volgende deel stellen we een aantal **oplossingen** voor en expliciteren hoe het Steunpunt voor Inclusie daar telkens een antwoord op heeft gegeven. Hoewel elk actie op meerdere drempels een effect heeft, verbinden we de ondernomen acties met welbepaalde drempels om het overzichtelijk te houden.

5.1 Promoten van rolmodellen en inspirerende inclusieve verhalen via verschillende media

Welke drempels worden hiermee aangepakt?

1. Ouders voelen zich alleen in hun keuze voor inclusie.
8. Diversiteitsdenken i.f.v. de noden van kinderen en jongeren met een beperking wordt nog onvoldoende toegepast.

Het is nodig dat er inspirerende voorbeelden over inclusieve praktijken gedeeld worden op verschillende media. Ouders zullen zich hierdoor minder de vreemde eend in de bijt voelen en zich gesterkt voelen in hun vraag naar inclusieve vrije tijd. Ook vrijetijdsorganisaties die deze inspirerende voorbeelden zien zullen de vraag van ouders minder vreemd vinden en minder verwijzen naar doelgroepspecifieke alternatieven. Nu zien we een omgekeerde beweging waarbij er bijvoorbeeld G-sport gepromoot wordt voor en na het populaire tv-programma "Down the road". Zowel de huidige invulling van G-sport als het tv-programma zelf tonen geen inclusieve praktijken en stimuleren diversiteitsdenken niet.

Wat heeft Steunpunt voor Inclusie hierin gerealiseerd?

We werkten zelf **10 inspirerende verhalen** uit. Zowel in geschreven vorm als in film zijn deze terug te vinden op onze website. Deze verzameling kwam tot stand door enerzijds eigen cases in te zetten en via studenten verhalen te verzamelen. o.a.:

- Inclusie, da's durven: Julie in de jeugdbeweging
- Impulsen voor inclusie: Matteo in de tekenacademie
- Mixed Ability Rugby

Tijdens de Inclusiedag van Ouders voor Inclusie 2019, werd de **#doegewoon-campagne** gelanceerd. Ouders konden in de lobby de filmpjes van Felix en Ward bekijken. Met de **#doegewoon** filmpjes werd ook een sociale-mediacampagne opgezet op de facebookpagina van Ouders voor Inclusie. Later werd in samenwerking met Chiro Vlaanderen het onderdeel van Felix op de Chiro nog via hun sociale-mediakanalen gedeeld. In totaal werden de filmpjes meer dan **73 000 keer bekeken, 379 keer gedeeld en waren er meer dan 3200 reacties**. We zetten deze verhalen ook in bij gesprekken met ouders en op netwerkmomenten en workshops met organisaties en overheidsdiensten.

Hier kan je de inspirerende verhalen raadplegen:

<https://www.oudersvoorinclusie.be/doe-gewoon/>

<https://www.oudersvoorinclusie.be/steunpunt-verhalen/>

Tweemaandelijks wordt de **nieuwsbrief** verstuurd naar ongeveer 1000 contactadressen. Daarin komen ook items aan bod die dienen om ouders te inspireren en te ondersteunen in inclusieve vrije tijd. Verschillende onderwerpen kwamen al aan bod (o.a. #speelgewoon: sensibiliseringsactie, David Vyncke, papa en trainer: inspirerend verhaal uit inclusieve praktijk).

We hebben ook verschillende **workshops** georganiseerd met inspirerende getuigenissen o.a. een gezamenlijke studiedag met Rugby Vlaanderen en Sport Vlaanderen over inclusieve sportpraktijk. Hierop waren 60 deelnemers aanwezig.

5.2 Ouders moeten terechtkunnen bij toegankelijke ondersteunende diensten met kennis van zaken

Welke drempels worden hiermee aangepakt?

1. Ouders voelen zich alleen in hun keuze voor inclusie.
2. De vrije tijd van ouders is sterk verbonden met de vrije tijd van hun kinderen.

Ouders hebben nood aan partners die hun keuze voor inclusie niet veroordelen maar juist begrijpen en mee willen ondersteunen. Die ondersteuning moet mogelijk gemaakt worden in de vorm van begrijpelijke en toegankelijke informatie, begeleiding bij een inschrijving, coachen van ouders om zelf hun traject in handen te kunnen nemen en het bemiddelen in conflictsituaties. De ondersteuning door deze organisaties moet voor ouders een voelbaar positief effect hebben op de realisatie van inclusieve vrije tijd van hun kind. Steunpunt voor Inclusie neemt deze rol op vanuit het ouderperspectief maar mag hier niet alleen in staan. Ondersteunende diensten in het vrijetijdslandschap moeten hier voor hun organisaties hun steentje in bijdragen. We onderscheiden hierbij diversiteitsmedewerkers en ombudsdiensten van nationale secretariaten en sportfederaties; medewerkers van Vlaamse ondersteunende diensten; en externe organisaties.

Het is nodig dat deze medewerkers voldoende inzicht hebben in de drempels die ouders ervaren en dat zij hen kunnen ondersteunen vanuit een diversiteitsperspectief. Zij moeten vanuit hun rol gedeelde partnerschappen kunnen faciliteren tussen ouders en begeleiders zodat inclusie actief gerealiseerd wordt.

Wat heeft Steunpunt voor Inclusie hierin gerealiseerd?

De medewerkers van Steunpunt voor Inclusie kunnen ouders **informer**en over wetgeving. Hierbij gebruiken zij vooral het VN-verdrag inzake de rechten van personen met een handicap en het Gelijkekansendecreet. Ze sturen ouders ook gericht door naar andere digitale bronnen zoals de online lijst van G-sportconsulenten, de website van Jeugdwerk voor Allen en de diversiteitstoolbox van De Ambrassade. Op onze website vinden ouders enkele antwoorden op **frequently asked questions (FAQ)** waarbij telkens ook gelinkt wordt naar bijkomende digitale bronnen.

Naast het aanbieden van informatie rond wetgeving en ondersteuning heeft Steunpunt voor Inclusie ook 10 **inspirerende verhalen** verzameld en beschikbaar gemaakt op de website.

Bij zowel het informeren als het inspireren wordt er telkens aangemoedigd **om contact op te nemen met een medewerker** indien er bijkomende vragen, of nood tot ondersteuning, zouden zijn.

Vertrekkend vanuit ouderperspectief en met een inclusieve visie op de samenleving zijn wij op zoek gegaan naar **relevante netwerken**. Met verschillende organisaties werden er gedeelde acties gerealiseerd. (zie 5.3 en 5.4).

5.3 Ouders moeten bij een eerste contact met een vrijetijdsorganisatie een inclusief aanbod krijgen

Welke drempels worden hiermee aangepakt?

3. Ouders ervaren dat er geen gelijke keuze is tussen inclusieve en doelgroep-specifieke vrije tijd
4. Ouders moeten overtuigen om hun kind in te schrijven

Ouders die contact opnemen met een lokale vrijetijdsorganisatie moeten uitgenodigd worden om met hun kind aan de reguliere werking te participeren. Daar kan een gesprek aan vooraf gaan om in te schatten met welke specifieke noden de begeleiders rekening moeten houden. Ouders moeten hierbij kunnen voelen dat er geen voorwaardelijkheid aan de inschrijving is. Dat betekent dat er duidelijk gemaakt wordt dat hun kind sowieso welkom is en dat het zoeken naar participatiemogelijkheden samen gebeurt.

Naast de lokale organisaties zijn er ook overkoepelende diensten. Daarin onderscheiden we verschillende types.

- Gewestelijk georganiseerde overkoepelende niveaus binnen organisaties.
- Gewestelijk georganiseerde overheidsdiensten.
- Lokaal georganiseerde overheidsdiensten.
- Ondersteunende organisaties door de overheid gesubsidieerd.

Van deze diensten mogen we verwachten dat zij een inclusief beleid voeren, in overeenstemming met de verplichtingen van het VN-verdrag. Er is nood aan laagdrempelige aanspreekpunten voor ouders die op zoek zijn naar een inclusieve vrijetijdsbesteding. Deze aanspreekpunten moeten dan actief inzetten op het ondersteunen van ouders in het faciliteren van de inschrijving in een reguliere lokale vrijetijdsorganisatie.

Wat heeft Steunpunt voor Inclusie hierin gerealiseerd?

In onze verkenning van het vrijetijdslandschap en de noden die bij ouders aanwezig zijn, botsen wij op drempels die maken dat ouders slechts beperkt toekomen tot het stellen van ondersteuningsvragen over vrije tijd. Bij de start van het project hadden we al een idee dat kiezen voor inclusieve vrije tijd geen evidente keuze was. Toch, hoe meer zicht we kregen op de praktijk en ervaringen van ouders hoe meer we konden besluiten dat er heel wat obstakels zijn. Dit hebben we dan ook uitgebreid beschreven in dit rapport. We sluiten voorlopig af op een totaal van 32 vragen waarvan 10 **ondersteuningsvragen van ouders**. Dit in de periode van januari 2019 t.e.m. maart 2020.

De drempels die tijdens het project naar voor kwamen waren, vereisten aangepaste actie. Vanuit contacten met ouders en de organisatie Oranje VZW werd duidelijk dat er een hiaat is in het vrije tijdsaanbod in het zuiden van Oost- Vlaanderen voor kinderen en jongeren met een beperking. Na goedkeuring van de begeleidingsgroep werd een **proeftuinproject opgezet in de Vlaamse Ardennen**. Wij gingen in overleg met de schepen van Gelijke Kansen in Oudenaarde en brachten volgende diensten en organisaties rond de tafel: OCMW, jeugddienst, sportdienst, cultuurdienst, Huis van het Kind, Spelothek, Heuvelheem vzw, G-sportconsulent, Jeugdwerk voor Allen en Oranje vzw. Vanuit co-creatie willen wij komen tot acties om drempels weg te werken voor ouders en hun kinderen. Dit project is voorlopig on hold gezet wegens de coronamaatregelen. Toch wensen wij hier een doorzetting van te voorzien van zodra dit opnieuw mogelijk is. We beogen enerzijds positieve effecten op vlak van participatie van kinderen met specifieke noden aan vrije tijd. Anderzijds moet er een goed gedocumenteerde aanpak uitkomen die vertaalbaar is naar andere lokale contexten.

5.4 Ouders moeten een gedeeld partnerschap ervaren om de ondersteuning van kinderen met specifieke noden te realiseren

Welke drempels worden hiermee aangepakt?

6. Ouders, en organisaties, zoeken evenwicht tussen het informele karakter van vrije tijd en de nood aan duidelijke afspraken.
7. Ouders willen de zoektocht naar redelijke aanpassingen aangaan vanuit een gedeeld partnerschap met de organisatie.

Het is van belang om tijdens ondersteuningsvragen ondersteunend te werken zodat alle partijen versterkt worden. Het komt erop aan om een constructieve samenwerking op te zetten, elkaars perspectief te beluisteren, diversiteit te waarderen en te benutten en oplossingsgericht te werken.

Naast een wettelijk kader en een beleid dat dit moet mogelijk maken, is er nood aan begeleiders die uitvoerend aan de slag gaan. Deze vaak heel jonge begeleiders worden opgeleid via allerlei animatoren- en trainerscursussen. Dat zijn uitgelezen kansen om diversiteit en inclusie en partnerschappen met ouders als thema's aan te brengen. Het zou een verkeerd signaal geven om dit als een bijkomende vorming te organiseren. Dat verbijzondert het thema en doet het overkomen als een extra inspanning. Het is nodig om deze thema's te integreren in bestaande vormingen.

Wat heeft Steunpunt voor Inclusie hierin gerealiseerd?

Om ouders kwalitatief te kunnen ondersteunen maken steunpuntmedewerkers gebruik van **coachende en bemiddelende vaardigheden**. Zij hebben een goede kennis van het wetgevend kader, en voldoende inzicht in de aan te spreken partners. Deze vaardigheden, kennis en inzichten opbouwen is een intensieve maar waardevolle investering waarin blijvende inspanningen nodig zijn.

Zo kon Steunpunt voor Inclusie met een **eigen methodiek** aan de slag om verschillende trajecten van conflictsituaties naar constructieve samenwerkingen te veranderen. De inspiratie voor deze methodiek werd vooral gehaald uit ervaringen in onderwijs met Handelingsgericht Werken, cyclisch handelen en de M-cirkel. De methodiek inspireerde ook medewerkers van andere organisaties. We kregen dan ook de vraag van verschillende actoren in het netwerk om deze methodiek toe te lichten tijdens workshops.

Bij een ondersteuningsvraag van ouders betrekken wij zoveel mogelijk de ondersteunende diensten van de organisatie zelf. Op die manier kunnen wij bij het zoeken naar oplossingen, deze mensen ook betrekken. Dit resulteert in sensibilisering over ouderperspectief en inclusie. We kunnen hen ook inspireren met onze aanpak. Zo werden na bemiddeling bij een inclusieve kinderopvang, bijkomende afspraken gemaakt met Kind en Gezin. We gingen in overleg over de aanpak van Steunpunt voor Inclusie in deze situatie en kwamen tot het besluit dat kennisdeling in de vorm van een workshop en supervisiemoment wenselijk zou zijn. Door de coronamaatregelen werd dit gepland moment verplaatst naar september.

5.5 Organisaties moeten uitgedaagd en ondersteund worden in het realiseren van een actief inclusiebeleid en -praktijk met extra aandacht voor gezinnen in een maatschappelijk kwetsbare positie

Welke drempels worden hiermee aangepakt?

5. Ouders ervaren bij organisaties een passieve invulling van inclusie
8. Diversiteitsdenken i.f.v. de noden van kinderen en jongeren met een beperking wordt nog onvoldoende toegepast

Vrijtijdsorganisaties hebben oog voor diversiteit. Deze diversiteit wordt vaak nauw ingevuld – een welbepaald spectrum van diversiteit waarbij handicap niet altijd wordt meegenomen. Het is dus van belang dat organisaties gestimuleerd worden om een brede kijk te hebben op diversiteit en een actief beleid daarin te voeren. Het is van belang dat organisaties worden versterkt in inclusieve waarden in te zetten in hun beleid en praktijk. Uit de analyse van het ouderperspectief werd duidelijk dat we uitzonderlijke vaardigheden en mogelijkheden van ouders vragen om een inclusieve vrij tijd mogelijk te maken. Willen we gelijke kansen creëren voor alle kinderen dan moet er aandacht zijn voor gezinnen in een maatschappelijk kwetsbare positie.

Wat heeft Steunpunt voor Inclusie hierin gerealiseerd?

In onze verkenning van het vrijetijdslandschap en de noden die bij ouders aanwezig zijn, botsten wij op drempels die maken dat ouders slechts beperkt toekomen tot het stellen van ondersteuningsvragen over vrije tijd. Het was daarom van belang om in deze explorerende fase met verschillende instanties aan de slag te gaan.

Steunpunt voor Inclusie wist zijn **netwerk uit te bouwen via verschillende acties.**

- Door moeilijkheden in ondersteuningsvragen van ouders aan te kaarten binnen de beleidsniveaus van organisaties zelf.
- Door samen met ondersteunende diensten ondersteuningsvragen van ouders op te nemen.
- Door een actieve stem op te nemen tijdens evenementen en studiedagen waar andere actoren op aanwezig zijn.
- Door deel te nemen aan netwerkoeverleg waar andere actoren uit vrije tijd op aanwezig zijn.
- Door samen met partners acties op te zetten die de drempels die ouders ervaren kunnen wegwerken.

Voorbeeld: De Ambrassade maakte kennis met een steunpuntmedewerker tijdens een door hen georganiseerde studiedag. Hieruit werd Steunpunt voor Inclusie uitgenodigd om haar werking voor te stellen aan de beleidsgroep diversiteit, een netwerkgroep die diversiteitsmedewerkers van de diverse Vlaamse jeugdwerkorganisaties samenbrengt. Tijdens dit overleg werd niet alleen gesensibiliseerd, maar werd ook het contact met de Ambrassade versterkt. Zij faciliteerden de contacten met Chiro Vlaanderen door onze presentatie naar de juiste personen door te sturen.

Deze contacten resulteren in directe winst voor individuele ondersteuningsvragen en leggen evengoed de fundamenten van meer duurzame samenwerkingen.

De eerste exploratieve fase leidde tot voldoende inzichten in het vrijetijdslandschap om te kunnen focussen op **sleutelorganisaties**. In een nieuw project zullen we van deze focus gebruik maken om hechtere samenwerkingen aan te gaan.

Het rapport “Vrij in Vrije Tijd: Drempels ervaren door ouders bij het uitbouwen van een inclusieve vrije tijd voor hun kind met specifieke noden”, wordt vanaf mei 2020 gedeeld met de overheid, met beleidsmakers en met het netwerk dat tijdens het project is opgebouwd. Ook via de website zal het beschikbaar gemaakt worden.

6 Waar maakt Steunpunt voor Inclusie het verschil

Ouders voelen zich vaak een 'lonesome cowboy' om de vrije tijd van hun kind in de reguliere context uit te bouwen. Steunpunt voor Inclusie maakt een verschil door partnerschap aan te gaan met ouders, inspirerende voorbeelden te geven, informatie toegankelijk te maken en een netwerk te activeren om een gericht een inclusief beleid en praktijk uit te bouwen.

Eerder onderzoek had al duidelijk gemaakt dat een inclusieve vrije tijd nog niet de norm is, Steunpunt voor Inclusie legt echter bloot dat de drempels voor ouders heel groot zijn. Hierbij worden van ouders uitzonderlijke inspanningen en onredelijke mogelijkheden gevraagd. Het recht op vrije tijd voor kinderen met een beperking wordt hierdoor niet of zeer moeizaam mogelijk gemaakt. De gevolgen hiervan zijn groot op hun kwaliteit van leven. Om hier verandering in te brengen, speelt het Steunpunt voor Inclusie een cruciale rol door meer inspirerende voorbeelden te geven, door informatie handelingsgericht te maken en door barrières naar beneden te halen samen met organisaties. Dit laatste is werk dat tijd vraagt om communicatie en samenwerking te ondersteunen en iedere partner te blijven uitnodigen. Telkens weer opnieuw.

Soms is de weg nog lang voor ouders maar het partnerschap van het Steunpunt kan een verschil maken om meer gelijke kansen te creëren. Zo kan vrije tijd ook écht vrij zijn.

7 Tot slot

We eindigen met onderstaande brief van een ouder die teleurgesteld is in de begeleiders van de jeugdbeweging van zijn dochter. In deze brief richt hij zich naar het nationale secretariaat van de bewuste jeugdbeweging. Ondanks zijn teleurstelling, blijft hij zoeken naar verbinding en partnerschap. Daar slaagt hij, met de ondersteuning van Steunpunt voor Inclusie, sinds het schrijven van deze brief, steeds beter in. Sinds het schrijven van deze brief is er meer constructief overleg geweest met de bewuste jeugdbeweging en werden er haalbare oplossingen gevonden. Dit werd gefaciliteerd door Steunpunt voor Inclusie.

“Wat we uit het gesprek met de scoutsleiding hebben onthouden is dat er zeker oplossingen kunnen gevonden worden, maar dat ze daar niet voor openstaan. Er is geen probleem in gedrag bij Selma. Ze is zeer meegaand en luistert goed. Het gaat over zaken zoals zichzelf aankleden, naar toilet gaan, toezicht bij uitstappen, en het 'te vroeg' opstaan. Allemaal zaken die niet onmogelijk zijn om aan te pakken. Wat ons in deze zaak boos maakt is het feit dat er geen opening was tot het opbouwend en positief zoeken naar oplossingen. Het ging vooral om angst en geen zin. In eerste instantie begrijpen we die angst, anderzijds hebben wij als ouders en het Steunpunt voor inclusie heel duidelijk aangegeven dat wij er samen aan willen werken om die bezorgdheden weg te werken. Helaas is dit niet gelukt. We begrijpen dat het hier gaat om jonge mensen die op vrijwillige basis zich engageren als leiding. Maar de scouts in haar geheel is niet zomaar vrijblijvend. Dit gaat over het meegeven van normen en waarden, zoals in hun eigen woorden:

*'Wij zijn scouts en gidsen, meisjes en jongens,
elk met een eigen verhaal. Iedereen kan erbij.
We gaan samen op verkenning en durven tuimelen in het leven.
De natuur is onze troef.
We geloven in onszelf, in elkaar en in iets meer.
We spelen een spel dat niet luchtledig is, in vrije tijd die niet vrijblijvend is.
Met groot plezier en kleine daden komen we op voor onze omgeving en voor een kleurrijk
Vlaanderen.
Zo dromen we luidop van gelukkige mensen in een rechtvaardige wereld.'*

Scouts gaat om een visie, over een mooie wereld. Wel, Selma wil ook meedraaien in die mooie wereld. Ik ben zelf ook bij de scouts geweest en draag die waarden nog altijd met me mee. Elkaar helpen hoorde daar ook bij.

Het zou daarom een enorme verrijking zijn voor de scouts om Selma net wel te laten deelnemen aan het kamp. Wij vragen ons dus af of er binnen Scouts Vlaanderen geen mogelijkheden bestaan om die extra begeleiding mogelijk te maken of mee naar oplossingen te zoeken.

(ouder, jeugdbeweging)

VRIJ IN VRIJE TIJD
Drempels ervaren door ouders
bij het uitbouwen van een
inclusieve vrije tijd voor hun
kind met specifieke noden

Steunpunt voor Inclusie

ouders voelen zich alleen in hun keuze voor inclusie

Promoot rolmodellen en inspirerende inclusieve verhalen via verschillende media.

ouders ervaren dat er geen gelijke keuze is tussen inclusieve en doelgroep-specifieke vrije tijd

Ouders moeten bij een eerste contact met een ondersteunende dienst, in de eerste plaats een inclusief aanbod krijgen.

ouders, en organisaties zoeken een evenwicht tussen het informele karakter van vrije tijd en de nood aan duidelijke afspraken

Ouders moeten een gedeeld partnerschap ervaren om de ondersteuning van kinderen met specifieke noden te realiseren.

ouders ervaren bij organisaties een passieve invulling van inclusie

Organisaties moeten uitgedaagd en ondersteund worden in het realiseren van een actief inclusiebeleid en -praktijk.

de complexiteit van verschillende factoren samen, vraagt van ouders onredelijke inspanningen en mogelijkheden

Het overwinnen van alle barrières samen vraagt om onredelijke inspanningen van ouders. Dit creëert een dubbele discriminatie bij gezinnen die op meerdere vlakken kwetsbaar zijn.

de vrije tijd van ouders is sterk verbonden met de vrije tijd van hun kinderen

Ouders moeten terechtkunnen bij toegankelijke ondersteunende diensten met kennis van zaken.

ouders moeten overtuigen om hun kind in te schrijven

Ouders moeten bij een eerste contact met een vrijetijdsorganisatie, in de eerste plaats een inclusief aanbod krijgen.

diversiteitsdenken i.f.v. de noden van kinderen en jongeren met een beperking wordt nog onvoldoende toegepast

Inspirerend voorbeelden moeten zowel breed als gericht verspreid en ingezet worden. Organisaties moeten inzetten op diversiteitsdenken door dit te integreren in hun opleidingen voor begeleiders.

ouders willen de zoektocht naar redelijke aanpassingen aangaan vanuit een gedeeld partnerschap met de organisatie

Organisaties moeten dit integreren in hun opleidingen voor begeleiders. Medewerkers van ondersteunde diensten moeten hier expert en promotor in zijn.

Vlaanderen
is gelijke kansen

Vlaanderen
is onderwijs & vorming

"Ook is het goed om iedereen in te zetten om een inclusief traject te doen slagen, dit betekent dus ook de leden. Zo kan je er samen een succesverhaal van maken. Samen sta je namelijk sterker en zo kan iedereen er nog van leren. Belangrijk is vooral ook om de uitdaging er in te zien. Verder kijken dan de beperking en de mens achter de beperking zien is hierin een essentiële factor. Vergeet de angst voor het onbekende en zie een bijzonder leerrijke ervaring."

(ouder, jeugdbeweging)

"Er is voor alles een oplossing en er is meer mogelijk dan we denken. Mits de juiste aanpak en juiste begeleiding kan er veel. En dat zorgt voor heel veel voldoening."

(ouder, sportclub,)

"Samen staan we sterker. Pronk met positieve inclusieverhalen, zo open je de deur ook voor andere kinderen. Er kan vaak meer dan we denken. Maak je kind zichtbaar!"

(ouder, jeugdbeweging)

"Bekendheid van inclusiesporten, dat is wat we nodig hebben.
Mensen laten zien dat het kan."

(trainer, sportclub)

"Op het veld vervagen de rollen en is het niet meer duidelijk wie de beperking heeft. Een nieuwe speler die nog nooit rugby gespeeld heeft, heeft op dat moment ook een beperking."

(trainer, sportclub)

"Wat fijn is bij de vakantieopvang: wij krijgen een uitgebreide vragenlijst op voorhand, we konden op voorhand langs gaan, alles tonen, praten met de begeleiding, etc. Ze geven ook uitgebreide uitleg als we haar gaan halen."

(ouder, vakantieopvang)

"Een van de aanpassingen is dat Matteo niet is ingeschreven in de groep van zijn leeftijd. Matteo zit volgens het bijzonder onderwijs op het niveau van het tweede leerjaar, maar hij is eigenlijk tien jaar en zou dus in het vijfde leerjaar moeten zitten. We hebben toen gevraagd of het mogelijk was dat Matteo samen met zijn zus van zes die ook wou meegaan in de eerste groep kon zitten en dat was geen probleem."

(ouder, kunstacademie)

"Als ik dan zie wat een grote evolutie die leerling heeft gemaakt dan denk ik echt 'wauw'. Gewoon blijven doorzetten en blijven proberen! Dat is belangrijk! Want je ziet: als er vertrouwen is binnen de relatie en je de juiste methode vindt, kunnen er spectaculaire dingen gebeuren!"

(leerkracht, kunstacademie)

